

O IMENOVANJU, SEMIOZI I TOPONIMIJI

MISLAVA BERTOŠA

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
Odsjek za lingvistiku
Ulica Ivana Lučića 3, HR – 10000 Zagreb
mbertosa@ffzg.hr

UDK: 81'22:81'373.21
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 2. 3. 2021.
Prihvaćen za tisak: 20. 9. 2021.

U radu se, polazeći od teza semiotike prostora, pobliže ispituje opreka između spontanog i oktroiranog imenovanja mjesta (Skračić 2011). Analizom s pomoću greimasovska modela semiotičkog četverokuta izdvajaju se četiri temeljna tipa imenovanja: oktroirano, spontano, zonalno i pobliže funkcionalno. Ispituju se njihova obilježja, međusobne relacije, funkcije i konteksti upotrebe u jeziku.

KLJUČNE RIJEČI:

semioza, semiotički četverokut, toponimi (hodonimi), imenovanje

1. UVODNE NAPOMENE

Toponomastika, urbano planiranje, semiotika prostora, geosemiotika, istraživanja u sociolingvističkom području koje se naziva lingvističkim krajolicima, zatim semi-otički krajolici kao njihova svojevrsna ekstenzija, kulturna geografija, humana geografija katkad nazvana ljudstvenom geografijom (v. Šakaja 1998: 462), politička geografija – samo su neke od disciplina koje se na različite načine bave čovjekovim odnosom s prostorom, s njegovim neposrednim okolišem u kojem svakodnevno djeluje. S jedne strane, semiotika prostor promatra kao znak. Ako je prostor znakom, to znači da mu čovjek pripisuje smisao i vrijednost (plan sadržaja) na temelju fizičke artikulacije prostorne širine koja može biti “prirodna” ili konstruirana ljudskim intervencijama (plan izraza) (Marrone 2001). S druge strane, u fokusu interesa semiotike može biti prostornost samih znakova. Prostoru se, konačno, može pristupiti i kao geografskom smještanju različitih znakovnih sustava (Nöth 2004). Ti znakovni sustavi ne moraju nužno biti prostorni, već posve drukčije naravi; to mogu, primjerice, biti prometni znakovni sustavi, glazba, reklame, slike, jezični sustavi koji uključuju i onime, ili pak mogu biti multimodalni znakovni sustavi koji su tipični za urbane prostore.

Semiotičkim djelovanjem, procesima semioze, čovjek u prostor upisuje svoje emocije, iskustva, pamćenje, vrijednosti i značenja, podvrgava ga estetskim prosudbama, povezuje s narativima (intimnim, poučnim, nacionalnim, povijesnim, vjerskim...), ali isto tako manipulira prostorom, intervenira u nj, prerađuje ga i kreira prema vlastitim zamislima. Onomastičkim djelovanjem, koje se može promatrati kao jedan od aspekata semioze, čovjek imenuje prostorne segmente, kategorizira ih, mapira i uređuje prema vlastitim kriterijima i procjenama. Postojanje brojnih toponomastičkih polja, koja je izložio profesor Skračić u djelu koje je skromno nazvao početnicom, zorno svjedoči o obimnosti tih čovjekovih onomastičkih nastojanja. Utoliko se nadijevanje imena mjestima može odrediti kao poseban vid semioze u perspektivi potonje kao inherentno ljudske aktivnosti. Onimi, pa tako i toponimi, mogu se promatrati kao znakovni sustavi koji vidljivo ili nevidljivo, katkad materijalno, ali simbolički uvijek markiraju prostor i može se postaviti pitanje kako se odnose prema već postojećim onimima, odnosno toponimima u istom prostoru. Ovaj rad bavit će se upravo tom temom i u nastavku teksta predložit će se jedan od mogućih odgovora na pitanje kako je suradnjom semiotike i toponomastike moguće analizirati dijatopiju znakovnih sustava. Znakovni sustavi kojima će se detaljnije posvetiti bit će hodonimi.

Pisanje ovog teksta motivirano je ljubaznim pozivom profesora Lisca na suradnju

u rođendanskom broju časopisa *Croatica et Slavica Iadertina* posvećenom profesoru Vladimiru Skračiću. Svojim mi je predavanjima iz (jadranske) toponimije na poslijediplomskom studiju u Zadru profesor približio neobičan svijet toponimije, ističući pripadnost toponima (onima uopće) jezičnom i znakovnom sustavu. Nastojeći na činjenici da je toponim također jezični znak i da je cijela onomastika disciplina koja proučava one jezične znakove koji su jedinstveni, neponovljivi i nedjeljivi (primjerice, Skračić 2011: 36), iako se onimi po svojim inherentnim obilježjima razlikuju od ostalih znakova jezičnog sustava, apelativa, profesor Skračić vlastitim istraživanjima neprestano dokazuje da prava znanstvena istraživanja moraju voditi računa o široj slici i da njihovi objasnidbeni modeli ne leže samo u disciplinarnoj začahurenosti, već upravo suprotno, u podizanju promišljenih mostova na dodirnim točkama različitih disciplina. Dodirna točka toponima i jezičnih znakova, toponomastike, lingvističke i semiotike, poslužila je kao polazište u ovom radu u kojem bih voljela svojem omiljenom profesoru za rođendan podastrijeti vlastita, katkad nedovoljno domišljena, semiotičko-toponomastička razmišljanja na koja me potaknulo iščitavanje njegove fascinantne *Toponomastičke početnice*, mahom onih dijelova u kojima se bavi oprekom između oktroiranih i spontanih toponima.

2. IMENODAVAC, TOPONIMSKI ZNAK I ČETIRI TIPA IMENOVANJA

Recentnija istraživanja semiotičkih i lingvističkih krajolika¹ nerijetko zauzimaju perspektivu inspiriranu fenomenologijom, naglašavajući važnost uključivanja čovjeka, (semiotičkih) subjekata, koji ispunjavaju prostore i kreću se u njima pripisujući im emocije, vrijednosti i značenja. Upravo je “odnos subjekta s prostorom” (Greimas 1991: 138) trenutak u kojem prostori postaju značenjskima, te neki autori ističu da prostor može imati značenje samo za subjekte koji u njemu doživljavaju svoja iskustva (v. primjerice, Marrone 2001: 302). Utoliko prostori postaju mjesta koja čovjek izravno i intimno percipira, pripisujući im značenje i smisao (Lipovac 1997: 13 i dalje). Mjesto je tako shvaćeno kao ljudsko iskustvo ili osjećaj prisut-

¹ Semiotički krajolik podrazumijeva bilo koju hotimice i ljudskom intervencijom stvorenu okolinu (v. npr. Jaworski i Thurlow 2010: 2). Lingvistički krajolik podrazumijeva vidljivost jezika na javnim i komercijalnim znakovima na nekom teritoriju ili regiji (Landry i Bourhis 1997: 23). Semiotički je krajolik širi pojam jer osim jezika uključuje ostale znakovne sustave: vizualne, auditivne, olfaktivne, taktilne, multimodalne. U skorije vrijeme neki autori govore o retoričkim krajolicima (engl. *rhetorical landscapes*) koji se odnose na znakove koji u prostoru imaju uvjeravačku i nagovaračku funkciju i koji su u prostor postavljeni s primarnom komunikacijskom funkcijom (v. primjerice Faber McAlister 2019).

nosti u prostoru i definirano je u opreci prema prostoru, koji se, pak, odnosi na objektivne, fizičke dimenzije i karakteristike određenog dijela zemlje ili izgrađene okoline i koji podjednako uključuje izgrađenu okolinu i, uvjetno rečeno, “prirodni” krajolik u kojima se događa neka ljudska aktivnost. U tim pristupima, dakle, prostor se smatra društvenim konstruktom koji je određen ljudskim aktivnostima, djelovanjima, postupcima. To polazište ima svoje ishodište u Lefebvrea (1991) koji je prostoru pristupao kao društvenom proizvodu i smatrao da živi, reprezentacijski prostor nadilazi fizički prostor i na simboličan način upotrebljava svoje objekte. Izvanjski su prostori živi prostori utoliko što se pojavljuju kao poprišta tenzija, sukoba, ideoloških konflikata, identitetskih pregovaranja i sl. Prostor, dakle, često nije neutralan nego se pokazuje kao mjesto pregovaranja i sučeljavanja, a upravo se oko imenovanja, odnosno odabira prikladnog toponima nerijetko vode žustri sukobi, nadmetanja ili pregovori.

Parafrizirajući Fontanillea (2001: 44), toponim bi se moglo odrediti kao (jezični) znak koji posjeduje tri dimenzije preko kojih ostvaruje semiozu. To je ponajprije pragmatička (ili praktična) dimenzija, jer je riječ o konkretnom onimu koji djeluje na krajolik u koji je upisan, markira ga simbolički i materijalno, mapira, mijenja. Tu je zatim relevantna kognitivna dimenzija jer toponim prenosi i manipulira određenim znanjima koja su upisana u njegove sadržaje ili koja mu stoje u temelju motiviranosti. Toponim, konačno, posjeduje i timičku (ili pasionalnu) dimenziju jer je “afektivni znak” koji potiče disforična ili euforična stanja subjekata koji se tako imenovanim prostorom kreću. U disforiji, nezadovoljstvima određenim toponimom ili relacijom koju toponim uspostavlja s mjestom na koje se odnosi, izrastaju nove ideje o tome kako bi neki dio prostora trebalo imenovati, nastaju konkretna toponomastička djelovanja i potrebe za preimenovanjima. Potonje najviše dolazi do izražaja u gradskim prostorima, posebice središtima gradova i poglavito se odnosi na hodonime i ojkonime (u manjoj se mjeri odnosi na, primjerice, horonime ili nesonime, a minimalno na talasonime ili bentonime). Upravo u vezi s hodonimima Skračić (2011) uočava visok stupanj podložnosti preimenovanjima za koje izdvaja dva temeljna razloga. Prvi se odnosi na stanovnike koji se veoma često ne obaziru na trenutačne sustave imena ulica, već ulice, četvrti i trgove nazivaju onako kako su ih nazivali i njihovi preci, odnosno kako je to uobičajeno u tradiciji.² Drugi se razlog tiče činjenice da se imena ulica najčešće određuju planski, postupkom koji je unaprijed određen i uređen. Takvo imenovanje, u kojem ne postoji inherentna moti-

² Rihtman-Auguštin (2000) to naziva *pučkim odmakom od političke prinude*.

vacija³, Skračić naziva oktroiranim i suprotstavlja ga spontanom načinu nadijevanja imena ulicama, trgovima i gradskim četvrtima koje poduzimaju sami stanovnici (Skračić 2011: 97, 119). Riječ je o dvama temeljnim načinima imenovanja ulica, trgova i četvrti koji se mogu povezati s privatnim i službenim znakovima i koji bi u velikoj mjeri odgovarali Ben-Rafaelovim (2009) pojmovnim parovima *top – down* (oktroirano) i *bottom – up* (spontano) te Calvetovim znakovima *in vitro* i znakovima *in vivo* (cit. prema Backhaus 2006) iako se od njih u nekim segmentima i razlikuju.⁴

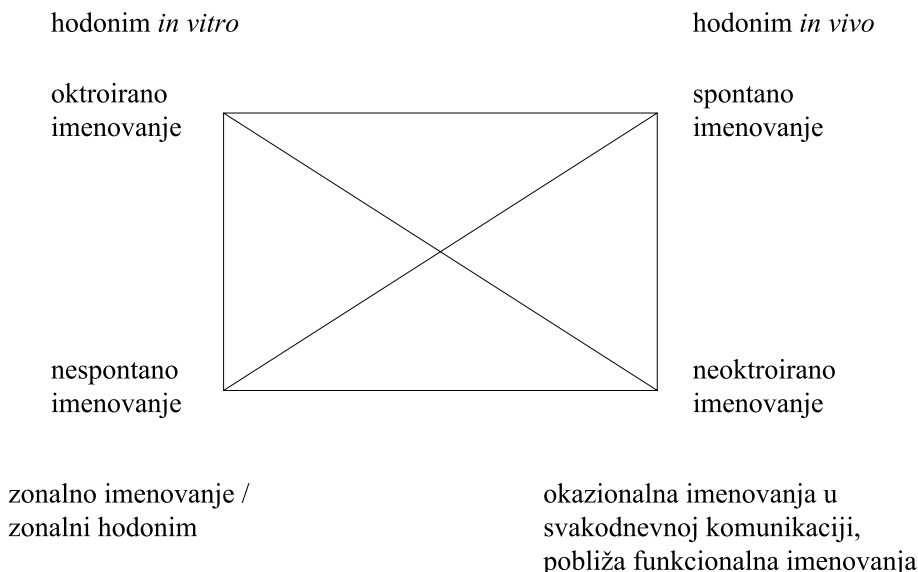
Da bi se поближе ispitala obilježja oktroiranog i spontanog imenovanja i njihove međusobne relacije, u analitičkom okviru iskoristit će se semiotičko polazište prema kojem minimalna dimenzija analize nikada nije izolirana značenjska jedinica, nego par takvih jedinica. Budući da je značenje za semiotiku organizirano u opozicijama, i ovaj par mora biti u opoziciji, mora, dakle, biti semičkom kategorijom. Semička kategorija povezuje dva različita značenja, ali ne unaprijed određenim logičkim odnosom, nego opozicijom smisla koji izvire iz konkretnoga znakovnog sustava koji se analizira. Semičku se kategoriju može nadopuniti dvama pojmovima koji su izvedeni iz logičkog odnosa dvaju originalnih termina i opisati njihov odnos. Tako nastaje model semiotičke analize koji se naziva semiotičkim četverokutom (Greimas i Rastier 1967). To je formalni model koji ispituje dubinsku značenjsku organizaciju tekstova i ostalih složenih znakovnih sustava identificirajući temeljne pojmove koji stoje u toj organizaciji (Marrone 2001). Premda je semiotički četverokut u svojoj osnovi aristotelovski logički kvadrat koji podrazumijeva logičke odnose kontrarnosti, subkontrarnosti, kontradikcije i implikacije, leksikalizacije na vrhovima kvadrata ne postoje nikada *a priori*, već se rekonstruiraju iznova i pojedinačno za svaki konkretni znakovni sustav koji se želi поближе raščlaniti.

U slučaju semičke kategorije oktroirano imenovanje – spontano imenovanje raščlamba bi se pomoću semiotičkog četverokuta izgledala ovako:

³ Za razliku od jezičnog znaka, odnosno apelativa, toponimski su likovi nearbitrarni i motivirani jer u “toponomastici motivacija dolazi od referenta, od njegovih svojstava koja u imenodavcu pobuđuju razloge za određeni izbor toponimskoga lika” (Skračić 2011: 93). Hodonimija je jedno od rijetkih toponomastičkih polja u kojima su posvjedočena i spontana i oktroirana imenovanja.

⁴ Opreka između službenih i privatnih (neslužbenih) javnih znakova u nekim kontekstima može biti problematičnom. Da vlast nema ili ne mora uvijek imati jednaku moć i kontrolu nad službenim znakovima, u Hrvatskoj pokazuje opetovano razbijanje dvojezičnih ploča u Vukovaru 2015. godine, odnosno sprečavanje institucija vlasti da takve ploče uopće i postave u javni prostor. S druge strane, posvjedočena su i planirana preimenovanja kao aktivnosti koje Ben-Rafael naziva *bottom – up*, ali koja u konačnici završavaju novim službenim imenom. Primjer koji se može navesti preimenovanje je Trga maršala Tita u Zagrebu u Trg Republike Hrvatske 2017. godine na inicijativu političke stranke Neovisni za Hrvatsku.

stalnost, postojanost, dugotrajna imenovanja

privremena imenovanja, kratkotrajnost, okazionalnost

U nastavku se teksta pobliže opisuje svaki od četiriju vrhova kvadrata, samostalno i u relacijama, kako bi se dobio dublji i iscrpniji uvid u četiri mogućnosti imenovanja.

2.1. OKTROIRANO I SPONTANO IMENOVANJE

S oktroiranim ili nametnutim imenovanjem, dakle, Skračić povezuje ona toponomastička polja gdje “spontani imenodavac” nema utjecaja na izbor toponimskog lika, već je taj postupak određen društvenom ili, najčešće, političkom voljom (2011: 95). Riječ je o hodonimima *in vitro*. Oktroirani su hodonimi oblik planske prostorne inskripcije. S pomoću njih javni se prostor najčešće obilježava antroponimima koji imaju funkciju honorifikacije⁵ ili simbolima koji se smatraju relevantnima za povijest, kolektivne identite-

⁵ Stoga ih je Petar Šimunović i nazvao honorifikacijskim imenima (prema Skračić 2011: 95). Azaryahu to naziva komemoracijskim prioritetima (1996).

te i kulturno pamćenje neke zajednice.⁶ Među brojnim primjerima oktroiranog imenovanja, koje Skračić navodi, nalaze se i ojkonomi Staljingrad, Lenjingrad, Titova Korenica, hodonim Široka ulica u Zadru. Njihova nefunkcionalnost i “timizam” doveli su do toga da je tradicija posegnula za “starim” imenima na štetu novih koji su u jednom trenutku zamijenili stare. To su hodonimi koji su kontrarni hodonimima *in vitro*, riječ je, dakle, o hodonimima *in vivo*. Među primjerima su takvih spontanih imenovanja koje Skračić navodi i zadarski hodonimi Poluotok, Riva, Pet Nebodera, Kod Gostionice Vere, Kallelarga (2011: 59). Iako nijedan od navedenih toponima nema službeni karakter, svi funkcioniraju kao pravi, inherentno motivirani i funkcionalni toponimi: upotrebljava ih velik broj stanovnika, dugotrajni su i postojeći, a mogu se prenositi i generacijski.⁷

Pa ipak, uza sve razlike među tim dvama temeljnim tipovima imenovanja ulica postoje i određene sličnosti. Glavna je sličnost među njima ta što, bilo oktroirano, bilo spontano, imenovanje uvijek ima “konstitutivnu ulogu u društvenoj proizvodnji ‘mjesti’” (Rose-Redwood i sur. 2010: 456) iako se taj proces u spomenutim dvama imenovanjima odvija na različite načine. Za oba je tipa, osim toga, tipična dugotrajnost, postojanost i stalnost.

Oktroirano imenovanje, s jedne strane, može imati (a u mnogim slučajevima doista ima) funkciju omogućavanja lakše orijentacije u prostoru i nedvojbeno ima funkciju administrativne regulacije urbanog prostora. Posjeduje i simboličku funkciju proizvodnje zajedničke prošlosti (Azaryahu 1996). No, budući da je imenovanje ulica, kao i postavljanje ploča s njihovim imenima, zakonski regulirano i u ovlasti državne ili lokalne uprave, ta “naizgled administrativna procedura postaje izrazom moći” (Azaryahu 1996: 313).

Spontano imenovanje, s druge strane, nije ni plansko, ni zakonsko, ni regulatorno, nema ni administrativne funkcije, a nije ni izrazom moći. Ono je izrazom ljudske neposrednosti i inherentne motivacije koja odražava iskonskiju i dublju povezanost čovjeka i prostora. Utoliko ima i praktičnu funkciju jer omogućuje funkcionalnije snalaženje u prostoru, bar za stanovnike tog prostora. Spontani hodonimi, međutim, poput oktroiranih, mogu sudjelovati u proizvodnji zajedničke prošlosti jer ih također krase dugotrajnost, postojanost, a neke zasigurno i generacijski prijenosi, no ta je prošlost usmena i privatna, lišena institucionalne moći i nametnutih službenih narativa.

⁶ Katkad se može obilježavati i brojevima, to je tipično imenovanje za SAD (primjerice, brojerna imena avenija (engl. *avenue*) i ulica (engl. *street*) u New Yorku). Što se Hrvatske tiče, imenovanje je ulica brojevima kao spontana aktivnost posvjedočeno u gradu Sisku: paralelne ulice spontano su imenovane Prva ulica, Druga ulica i Treća ulica, a računaju se od obale Kupe prema unutrašnjosti središta grada.

⁷ Zbog svega navedenoga ne može se isključiti mogućnost da u budućnosti neki od spontanih hodonima u nekom gradu postane službenim.

2.2. ZONALNO IMENOVANJE

Kontradikcija spontanom imenovanju nespontano je imenovanje koje implicira određen oblik nametanja, no razlikuje se bitno od pravoga oktroiranog imenovanja. Ovaj tip imenovanja ulica nužno je javne i performativne, gotovo inscenirane naravi, a s obzirom na to da se odvija kao kontradikcija spontanom imenovanju, podrazumijeva određenu dozu planiranoga, unaprijed zacrtanog djelovanja. U toj planiranoj aktivnosti obilježja poput regulatornosti, administrativnih funkcija, funkcija snalaženja u mreži imenovanih ulica i ostalih funkcionalnosti, međutim, nisu pertinentne.

Ono što jest pertinentno suprotstavljanje je nametnutim imenima ulica, odnosno još više – iskazivanje otpora prema skupinama koje imaju (političku) moć i privilegij nadijevanja imena ulicama. To su svojevrsni organizirani toponimski otpori (Rose-Redwood i sur. 2010) koji su karakteristični za marginalizirane i podređene skupine. Nerijetko nisu društveno prihvaćeni, mogu i sami izazvati otpore, a katkad potiču i nasilje neistomišljenika. Ti činovi preimenovanja postojećih hodonima otkrivaju svojevrsni transgresivni aspekt semioze, pa se takvi hodonimi mogu opisati kao transgresivni znakovi⁸.

Činove preimenovanja ulica prati preobrazba toponimskog krajolika. Novi privremeni krajolik dijatopijske je naravi jer supostoji s postojećim službenim sustavom imena iskazujući simbolički otpor ideologijama dominantnih skupina. Njegova privremenost, nepostojanost i kratkotrajnost te svojevrsna kazališna i gotovo mizanscenska postava pretvaraju prostor javnoga gradskog središta u simbolički i metaforički prostor koji pokreće alternativni model stvarnosti, dakle, u prostor koji odgovara McHaleovu konceptu zone (McHale 1992). Zato predlažem ovaj tip imenovanja nazvati imenovanjem u zoni ili zonalnim imenovanjem, odnosno takve hodonime hodonimima u zoni ili zonalnim hodonimima. Zonalne hodonime karakterizirala bi ova obilježja: planiranost, vremenska ograničenost, prostorna graničenost, privremenost, transgresivnost, performativnost, insceniranost, a uvijek nose i određenu poruku društvene ili političke prirode.

Zadržavajući se na teritoriju Republike Hrvatske, primjeri imenovanja u zoni bili bi rijetki, okazionalni, gotovo hapaksične naravi. Kao primjer mogu se navesti dva slučaja. Jedan se dogodio u Rijeci na Međunarodni dan žena 2015. godine. Članovi nekoliko riječkih nevladinih udruga pod parolom “Ulice ženama” preimenovali su hodonime tako što su postojeće zamijenili (prelijepili) novim hodonimima koji su uglavnom potjecali od antroponima. To su bili antroponimi koji su referirali na istaknute žene koje su svojim

⁸ Transgresija se u geosemiotici određuje kao kršenje pravila smještanja znaka u izvanjski svijet. Znak je transgresivan ako je protivan očekivanjima, ako se nalazi na “krivome” mjestu i ako je njegova prisutnost sociokulturno ili sociopolitički neovlaštena i nedozvoljena (Scollon i Wong Scollon 2003).

kulturnim, političkim i javnim djelovanjem doprinijele jačanju ženskih prava, znanstvenim, umjetničkim i teorijskim dostignućima te tako odigrale važnu ulogu u oblikovanju društva poput, primjerice, Marije Jurić Zagorke, Ivane Brlić-Mažuranić, Slave Raškaj, Dore Pejačević, Dunje Rihtman Auguštin, Nade Dimić, Rose Luxemburg, Helen Keller, Indire Ghandi, Emme Goldman i mnogih drugih žena iz riječke, hrvatske i svjetske povijesti. Novi imenodavci htjeli su naglasiti transgresivni aspekt svojeg djelovanja, pa se preimenovanje zbilo “pod okriljem noći”, a sam cilj akcije bio je “upozoriti na sustavno zanemarivanje žena, koje su odigrale važnu ulogu u bližoj i daljoj povijesti te uvriježno neprepoznavanje istaknutih ženskih ličnosti u dodjeljivanju imena ulicama, parkovima, trgovima te javnim ustanovama”. Osim toga, nekim od novoizmišljenih hodonima poput, primjerice, Trga žena žrtava nasilja “nastojalo se ukazati na probleme s kojima se žene svakodnevno suočavaju, a kojima se u javnosti ne pridaje dovoljno pozornosti” (URL 1), niti se ulažu primjereni naponi u njihovo rješavanje. Stoga je obraćanje resursu ženskih honorifikacijskih antroponima bilo samorazumljiva strategija.

Drugo zonalno preimenovanje dogodilo se nekoliko godina ranije, 2010. godine, u Zagrebu, za vrijeme održavanja povorke ponosa. Preimenovane su samo one ulice i trгови koji su te godine bili uključeni u rutu povorke, ukupno njih sedam.⁹ Hodonim s kojeg je povorka krenula, Trg žrtava fašizma, organizatori namjerno nisu preimenovali: hodonim je ostao u prvobitnom obliku zbog antifašističkih temelja udruge koja organizira zagrebačku povorku ponosa. Novi hodonimi bili su u svojoj motivaciji puno raznovrsniji od riječkih iako ograničenijih semantičkih polja i broja, no ono što se posebno ističe u zagrebačkim preimenovanjima jest to da nijedan zonalni hodonim, izuzev djelomice jedne igre riječima,¹⁰ nije potjecao od antroponima. Novoizmišljeni su hodonimi bili: Bipsić Straže, Lezbožedni trg, Trans aleja, Trg Stonewallske pobune, Gayeva ulica, Ulica Zagreb Pridea i Park ponosa. Umjesto honorifikacijskim antroponimima imenodavci su se okrenuli relevantnim pojmovima LGBT kulture i povijesti (park, ponos), prešućenoj povijesti i otporima (otpor policijskom nasilju u njujorškom kafiću Stonewall 1969. godine) te marginaliziranim skupinama (gejevi, lezbijke, biseksualne i transrodne osobe). Time su nastojali nove hodonime bar privremeno uklopiti u postojeći sustav susjednih ulica i kreirati njima novi plan središta grada koji će svjedočiti o pri-

⁹ Detaljnoj semiotičkoj analizi preimenovanja ulica za vrijeme održavanja zagrebačke povorke ponosa u okviru odnosa između konstrukcija značenja, povijesti i pamćenja posvećen je članak Bertoša i Antulov 2015.

¹⁰ Riječ je o hodonimu Gayeva ulica, novome privremenom imenu Gajeve ulice. Tom se igrom riječima vratila izvorna grafija imena Ludwiga von Gaya i sugeriralo novo, moguće, viđenje povijesti. To je bio jedini primjer u kojem je izvorni hodonim motivirao kreaciju zonalnoga, odnosno jedini slučaj u kojem se pojavila neposredna veza između izraza jezičnog znaka postojećega (oktroiranog) i zonalnog hodonima.

znavanju i prihvaćanju jedne marginalizirane skupine kao ravnopravnog člana društva.

Iz opisanih dvaju primjera zonalnih hodonima može se zaključiti da njihova temeljna funkcija nije ni administrativna ni regulatorna, niti oni trebaju omogućiti praktičnije i lakše snalaženje u prostoru. Tragove njihovih funkcija treba tražiti u izrazu simboličkih otpora prema prisilnim honorifikacijama, nametnutim povijesnim i nacionalnim narativima te jednoznačnim i monolitnim interpretacijama prošlosti, odnosno u javnom obznanjivanju zaboravljenih zaslužnika, alternativnih i višeznačnih interpretacija prošlosti i ignoriranih narativa. Ako su hodonimi “mjesto pamćenja” (Isnenghi 1997: XII), takva djelovanja modificiraju sustav službenih hodonima predlažući drukčije zajedničke prošlosti i prešućene identitete, ali ne tako da stare ukidaju¹¹, već tako da supostoje s njima. Iako su kratkotrajni, privremeni i lišeni generacijskih prijenosa, zonalni hodonimi u trenutku svoje aktualizacije nisu i getoizirani – oni ravnopravno supostoje sa službenim (oktroiranim) hodonimima, i to ne samo s onima s kojima se nalaze u neposrednom kontaktu stvarajući tako alternativni stradarij, nego i s onima koje su zamijenili, umjesto kojih privremeno stoje. Upravo bez (starih) službenih hodonima ne bi bilo ni novih, pa utoliko i oni na određeni način sudjeluju u toj igri subverzije i osnaživanja marginaliziranih skupina.

2.3. POBLIŽE FUNKCIONALNO IMENOVANJE

Kontradikcija oktroiranom imenovanju neoktroirano je imenovanje koje implicira određenu dimenziju spontanosti. Ta je spontanost, kao i kod hodonima *in vivo*, motivirana željom i potrebom za što funkcionalnijim snalaženjem u određenom prostoru i za što preciznijom ubikacijom te se također može smatrati oblikom inherentne motivacije koja odražava praktičniju i spontaniju povezanost čovjeka i prostora. Obilježja koja takvo imenovanje razlikuju od spontanog njegova su kratkotrajnost, okazionalnost i privremenost. Tu nije riječ o neslužbenim toponimima koji su poprimili svojevrsnu ustaljenu formu koju je usvojio velik broj stanovnika, već o kratkotrajnim prigodnim izrazima, svojevrsnim opisnim konstrukcijama koje se najčešće susreću u svakodnevnoj konverzaciji, običnom jeziku ili u pisanim tekstovima kad je potrebno pobliže ili preciznije odrediti neko mjesto. Stoga tu i nije riječ o hodonimima u pravom smislu riječi, već o sintaktičkim konstrukcijama koje pobliže određuju neko mjesto. Temeljni je oblik tog tipa imenovanja prijedlog + pobliža ubikacija/lokacija, a njihovo temeljno obilježje praktičnost, odnosno visok stupanj funkcionalnosti. To je ujedno i glavna razlika između toga i ostalih tipova imenovanja, posebice zonalnoga

¹¹ Stara imena ulica mogu ukinuti samo nova oktroirana (službena) imenovanja.

s kojim stoji u logičkom odnosu subkontrarnosti. Kod četvrtog tipa imenovanja ne postoji simbolička funkcija i ono ne nastoji proizvesti zajedničku prošlost. Ono nije ni inscenirano niti je performativne naravi, nego je njegovo postojanje motivirano isključivo njegovom uporabnom funkcionalnošću u svakodnevnim razgovorima, pobližom prigodnom ubikacijom koja želi što preciznije odrediti točku u prostoru i težnjom prema jezičnoj ekonomičnosti.

Sljedeći primjeri koji ilustriraju pobliža funkcionalna imenovanja posvjedočeni su u *Hrvatskome mrežnom korpusu* hrWaC (URL 2):

- (1) grada su brutalno pretučena dvojica gej mladića u Ilici **kod Name** (monitor.hr)
- (2) stranih riječi iz 1972. koji sam nabavio od nekog lupeža **ispred Name** na Trešnjecima 1996. jer sam ostao bez svoje privatne (abh.com.hr)
- (3) komentirao je Zakon o zabrani prosvjedovanja **ispred Sabora i Vlade** (hns.hr)
- (4) jer je u blizini Pirovca gdje inače ljetujem, a prostor *pred katedralom* je dojmljiv (net.hr)
- (5) u kojem će sudjelovati neki od KUD-ova te će se nakon susreta **kod Zlatnih vrata** uputiti prema Forumu (glasistre.hr)
- (6) priredili su u Loggii Pučkog otvorenog učilišta Split **kod Zlatnih vrata** izložbu radova (slobodnadalmacija.hr)
- (7) za sve virovitičane na Trgu kralja Tomislava *kod sata* u organizaciji Policijske postaje Virovitica (virovitica.hr).

Iz primjera posvjedočenih u hrWaC-u može se zaključiti da funkcionalno imenovanje osim opisanoga osnovnog oblika prijedlog + lokacija, posvjedočenog u primjerima 3, 5 i 6 (masno otisnuto), može imati i prošireni oblik koji uključuje hodonim i kojim se dodatno i još preciznije određuje neko mjesto kao u primjerima 1 i 2 (prošireni oblik, to jest hodonim označen je podcrtano). Pobliža lokacija, osim toga, može i sama biti dvojaka, sastavljena od drugog imena, kao što pokazuju primjeri 1, 2, 3, 5 i 6 koji sadržavaju krematonime koji pripadaju različitim poljima (prema Skračićevim prijedlozima to su epigrafonimi i kojnonimi; v. str. 44 *Toponomastičke početnice*), ali također od običnog apelativa, kako je vidljivo u primjerima 4 i 7. Potonji primjeri s apelativom (označeni kurzivom) ne bi, međutim, spadali u područje imenovanja: oni također referiraju na određeno mjesto, no ne sadržavaju onim, pa nema razloga da se takve iskaze svrstava u pobliže funkcionalno imenovanje. Primjer 7 dobro ilustrira tu razliku: nakon referencije na hodonim (Trg kralja Tomislava) dodatna pobliža lokacija iskazana je s pomoću apelativa (kod sata). Iz primjera 5 i 6 vidljiva je snažna kontekstualna uvjetovanost funkcionalnog imenovanja i svojstvo koje se u sustavu apelativa naziva homonimijom,

pa tako izraz kod Zlatnih vrata može referirati na dva različita mjesta, na jedan od ulaza u splitsku Dioklecijanovu palaču (primjer 6) te na puljski Slavoluk Sergijevaca (primjer 5). Homonimnost imena dobro je posvjedočena i opisana pojava u onomastici uopće (v. primjerice Šimunović 1981), a u navedenim primjerima svjedoči i u prilog ekonomičnosti kao njegovu bitnom obilježju. Primjer 3, s jedne strane, svjedoči o mogućnosti da funkcionalno imenovanje postane dijelom imena zakona, jednog od najvažnijih pravnih aktova i dijelom jednoga iznimno formaliziranog diskursa kakav je pravni diskurs. Primjer 2, s druge strane, dokazuje njegovu pripadnost neformalnom i kolokvijalnom jeziku. Iako je nedvojbeno riječ o tipu prostornog imenovanja, pobliže funkcionalno imenovanje zapravo ne pripada svijetu toponimije u užem smislu, bar ne zasad, iako se ne može posve isključiti mogućnost da se u budućnosti za neke oblike to i dogodi.¹²

3. ZAKLJUČNE NAPOMENE

U ovom su radu, polazeći od semičke kategorije oktroirano – spontano u toponimiji (na primjeru hodonimije), analizom s pomoću semiotičkog četverokuta izdvojena četiri velika tipa imenovanja mjesta: oktroirano, spontano, zonalno i imenovanje koje je u nedostatku preciznije i jednostavnije leksikalizacije nazvano pobližim funkcionalnim imenovanjem. U središnjem dijelu članka opisana su njihova temeljna obilježja i relacije u koje svaki tip ulazi s ostalima iz čega je bilo moguće istaknuti njihove međusobne sličnosti i razlike.

Četiri se tipa imenovanja mogu grupirati podjelom semiotičkog kvadrata s pomoću dviju osi, horizontalne i vertikalne. Podjelom kvadrata s pomoću horizontalne osi na gornji i donji dio uočavaju se sličnosti oktroiranog i spontanog imenovanja s jedne strane te zonalnoga i pobližega funkcionalnog s druge. Već je bilo napomenuto da oktroirano i spontano imenovanje koji se nalaze u gornjem dijelu kvadrata nose obilježja stalnosti, postojanosti i dugotrajnosti, dok su za imenovanja u donjem dijelu četverokuta tipični kratkotrajnost, privremenost i okazionalnost. Imenovanja iz gornjeg dijela kvadrata, osim toga, u cijelosti pripadaju svijetu toponimije, oni su toponimi (hodonimi) u pravom smislu riječi i to zato što su općeprihvaćeni i ustaljeni među govornicima/stanovnicima. Za razliku od njih, imenovanja iz donjeg dijela zapravo tom svijetu ne pripadaju. Zbog svoje performativnosti i insceniranosti, zonalni hodonimi nisu imena ulica u punom smislu riječi, kao ni pobliža funkcionalna imenovanja koja su zapravo sintaktičke konstrukcije koje sadržavaju onim (stoga se i smatraju tipom

¹² Veću vjerojatnost da u nekom trenutku u budućnosti postanu službenim hodonimima imaju, ipak, spontani hodonimi.

imenovanja) i kojima se želi što preciznije odrediti neko mjesto.

Podjelom kvadrata s pomoću vertikalne osi na lijevi i desni dio oktroirano imenovanje grupira se sa zonalnim, dok se spontano grupira s pobližim funkcionalnim. Imenovanja smještena u lijevi dio četverokuta, oktroirano i zonalno, karakterizira neki od oblika nametanja i formalnosti, planirane aktivnosti i proceduralnosti. Imenovanja iz desnog dijela krase neposrednost i težnja prema jezičnoj ekonomičnosti. Spontano i pobliže funkcionalno imenovanje teže učinkovitoj prostornoj preciznosti, što boljem snalaženju u prostoru i što točnijem određivanju nekog mjesta, najčešće s pomoću krematonima (iz navedenih primjera: ispred Sabora, kod Zlatnih vrata) ili pak kombinacijom hodonima i krematonima (iz navedenih primjera: u Ilici kod Name).

Promatrana u svojoj ukupnosti četiri tipa imenovanja izdvojena analizom s pomoću semiotičkog kvadrata pokazuju raznolikost i višeslojnost jezičnih resursa (uključujući i raznolike onomastičke resurse) koji govornicima stoje na raspolaganju kad žele imenovati neko mjesto. Svjedoče isto tako o tome da toponimi nemaju (samo) funkciju što efikasnijeg snalaženja u prostoru, nego da podjednako mogu služiti raznim drugim svrhama i ciljevima: da su važna njihova simbolička značenja, spontani ili organizirani otpori nametnutim imenovanjima, te da u istraživanjima procesa imenovanja ne treba podcjenjivati važnost jezične ekonomije. Priklanjajući im se ovisno o kontekstu, svojim komunikacijskim potrebama ili intencijama, kroz imenovanja govornici održavaju i stvaraju svoja iskustva, emocije i svijest o mjestima u dugom i neograničenom procesu semioze.

LITERATURA I IZVORI

- AZARYAHU, Maoz. 1996. "The power of commemorative street names". *Environment and Planning D: Society and Space* 14/3: 311–330.
- BACKHAUS, Peter. 2006. "Multilingualism in Tokyo: A Look into the Linguistic Landscape". *International Journal of Multilingualism* 3/1: 52–66.
- BEN-RAFAEL, Eliezer. 2009. "A Sociological Approach to the Study of Linguistic Landscape". *Linguistic Landscape. Expanding the Scenery*. New York: Routledge: 40–54.
- BERTOŠA, Mislava i Sandra ANTULOV. 2015. "Šetnja od Trga žrtava fašizma do Parka ponosa: semiotička analiza simboličkog preimenovanja ulica na zagrebačkoj povorci ponosa kao prakse pamćenja". *Narodna umjetnost* 52/2: 139–161.
- FABER McALISTER, Joan. 2019. "Space in Rhetorical Theory". *Oxford Research Encyclopedia*. <https://oxfordre.com/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-123?rkey=hhEftR&result=1>

- (pristup u veljači 2021.). <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.123>.
- FONTANILLE, Jacques. 2001. "L'osservatore come soggetto enunciativo". *Semiotica in nuce II. Teoria del discorso*. Roma: Meltemi: 44–63.
- GREIMAS, Algirdas Julien. 1991. *Semiotica e scienze sociali*. Torino: Centro Scientifico Editore.
- GREIMAS, Algirdas Julien i François RASTIER. 1968. "The Interaction of Semiotic Constraints". *Yale French Studies* 41: 86–105.
- ISNENGHI, Mario. 1997. "Presentazione". *I luoghi della memoria*. Roma – Bari: Editori Laterza: I–XII.
- JAWORSKI, Adam i Chrispin THURLOW. 2010. "Introducing Semiotic Landscapes". *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*. New York: Routledge: 1–40.
- LANDRY, Rodrigue i Richard Y. BOURHIS. 1997. "Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality – An Empirical Study". *Journal of Language and Social Psychology* 16/1: 23–49.
- LEFEBVRE, Henri. 1991. *The Production of Space*. Oxford UK – Cambridge USA: Blackwell.
- LIPOVAC, Nenad. 1997. "Space and Place". *Prostor* 1/13: 1–34.
- MARRONE, Gianfranco. 2001. *Corpi sociali*. Torino: Einaudi.
- McHALE, Brian. 1992. *Constructing Postmodernism*. London – New York: Routledge.
- NÖTH, Winfried. 2004. *Priručnik semiotike*. Zagreb: Ceres.
- RIHTMAN AUGUSTIN, Dunja. 2000. *Ulice moga grada. Antropologija domaćeg terena*. Beograd: XX. vek.
- ROSE-REDWOOD, Reuben S., Derek ALDERMAN i Maoz AZARYAHU. 2010. "Geographies of Toponymic Inscription: New Directions in Critical Place-Name Studies". *Progress in Human Geography* 34/4: 453–470.
- SCOLLON, Ron i Suzie WONG SCOLLON. 2003. *Discourses in Place*. London – New York: Routledge.
- SKRAČIĆ, Vladimir. 2011. *Toponomastička početnica. Osnovni pojmovi i metoda teren-skih istraživanja*. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- ŠAKAJA, Laura. 1998. "Kultura kao objekt geografskog proučavanja". *Društvena istraživanja* 35/3: 461–484.
- ŠIMUNOVIĆ, Petar. 1981. "Sinonimnost i homonimnost imena kao sociolingvistički problem". *Hrvatski dijalektološki zbornik* 5: 145–149.
- URL 1. "Ulice ženama" (8. ožujka 2015.). Udruga PaRiter. URL: <https://pariter.hr/ulice-zenama/> (pristup u veljači 2021.).
- URL 2. LJUBEŠIĆ, Nikola i Filip KLUBIČKA. *Hrvatski mrežni korpus (hrWac.)*. URL: (pristup u veljači 2021.).

ON NAMING, SEMIOSIS, AND TOPONYMY

MISLAVA BERTOŠA

SUMMARY

Following the theoretical framework of semiotics of space this paper examines in more detail the semantic opposition between spontaneous and imposed naming of places (Skračić 2011). Use of the Greimasian model of the semiotic square analysis enables to distinguish four basic types of naming: imposed, spontaneous, zonal, and functional. Their characteristics, mutual relations, functions and contexts of use in language are examined and explained further in text.

KEYWORDS:

semiosis, semiotic square, toponyms (hodonyms), naming

